

KATONA CSABA

„... HÁBORÚ VAN-E MÁR ROMÁNIÁVAL?”

ROMÁNIA HÁBORÚBA LÉPÉSÉNEK EMLÉKEZETE MAGYAR MAGÁNIRATOKBAN*

Több mint száz éve, 1916. augusztus 27-én került sor az első erdélyi betörésre, amikor román csapatok lépték át a magyar határt. Lényegében egyidőben azzal, amikor a bécsi román nagykövet átadta a hadüzenetet este 9 óra körül, meglehet, már azt megelőzően.¹ Mire ugyanis a tapasztalt román diplomata, Edgar Mevrocordat, Románia bécsi követe átnyújtotta a papírokat Burián Istvánnak, az Osztrák–Magyar Monarchia közös külügyminiszterének, az első lövések már eldőrdültek. Az ezt követő események, a hadtörténet vonatkozásai viszonylag ismertek, még a releváns szakirodalom felsorolása is szétfe-szítené jelen közlés kereteit, ezen felül semmiképp sem tartoznak szorosan a dolgozat tárgyához. E tanulmány ugyanis a téma egy sajátos megközelítésére vállalkozik: arra hoz példákat, hogy a korszakból fennmaradt magániratok minként reflektáltak az eseményekre, különböző helyzetben lévő emberek miképp élték meg (akkor vagy később keletkezett feljegyzések szerint) személyes tapasztalataik és/vagy az érkező hírek hatására Románia hadba lépését.² A megközelítés természetesen nem lehet teljeskörű. A példák azt szolgálják, hogy a megélt történet sokszínűségét villantsák fel, illetve felhívják a figyelmet a magániratok mint sajátos forrásbázis kiaknázásának lehetőségére. Itt illik jelezni azt is, hogy csak közvetlenül a hadbalépés időszakának szűken vett eseményeire szorítkozok, nem pedig a további román–magyar világháborús harci eseményekre.

Ugyanakkor nehéz helyzetben van a történész, amikor nem először ír hasonló témáról: bár korábbi, első világháborús naplókról, visszaemlékezésekről írásaimban³ nem az itt citált forrásrészleteket elemeztem, ugyanakkor egy

* A tanulmány a „Kelet-európai nacionalizmusok az első világháború éveiben” című OTKA K1130004 számú kutatási program támogatásával készült. A 2016. szeptember 15-én, Bukarestben, a Balassi Intézetben *Román és magyar nemzetépítő törekvések az első világháború időszakában* című konferencián elhangzott előadás szerkesztett változata.

¹ POLLMAN Ferenc: *Román támad, román bánja*, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2016/08/24/roman_tamad_roman_banja> (letöltve: 2016. 12. 27.).

² Ilyen jellegű forrásközlés a témát érintően újabban NAGY Szabolcs: Az 1916-os román megszállás egy sepsiszentgyörgyi patikus szemével, *Acta Siculica*, 2011, 307–338. p.

³ KATONA Csaba: Naplók és emlékiratok az első világháborúból, *Tempevölgy*, 2014/4., 69–75. p.; KATONA Csaba: „Mindig beljebb keveredünk a világháborúba.” Naplók és

általánosabb bevezetőt, amely az adott forrástípusokat tárgyalja az eddig megjelentekre való tekintettel, igyekszem mellőzni, azokat hivatkozásként jelezni.

Nem meglepő, hogy 2014-től az első világháború (kitörésének századik évfordulója miatt) nemzetközi szinten is fokozott figyelmet kap a történeti kutatásban. E széleskörű érdeklődés keretében erősödött meg az figyelem a magániratok mint történeti források iránt is. Ékesen példázza ezt a jelenséget a <<http://www.europeana1914-1918.eu>> honlap, amely célul tűzte ki, hogy a legtöbb olyan forrást gyűjtse össze digitálisan, amely kötődik a Nagy Háborúhoz.⁴ Ezek között magániratok is nagy számmal fellelhetők. Jelen tanulmány elsősorban háborús naplók és (részben azokon alapuló) visszaemlékezések részleteit citálja, illetve elemzi.⁵

A szerző szándékától függ, hogy erősen reprezentálja-e saját életútját a naplójában/emlékiratában, vagy inkább a szemtanú szerepét öltve magára a körülötte történt események krónikása lesz. Itt illik utalni Pierre Bourdieu tézisére, amelyet az életrajzokkal kapcsolatosan fogalmazott meg, tudniillik

emlékiratok mint a „Nagy Háború” forrásai, In: SZABÓNÉ BOGNÁR Anikó – TOMBÁCZNÉ VÉGH Katalin (szerk.): *Megtizedelt évek. Az első világháború kitörésének centenáriumi évében rendezett kecskeméti konferencia tanulmányai*, Katona József Múzeum, Kecskemét, é. n. [2015], 29–48. p.; КАТОНА, ЧАБА [Katona, Csaba]: Први светски рат у сећању мађарских учесника Првог светског рата. Прилог вредновању ратних дневника и мемоара, *Војноисторијски гласник*, 2015/1., 224–237. p.

⁴ E ponton csak utalásként jelzem a témához kapcsolódó fontosabb, újonnan megjelent irodalmat: KÖVÉR György: *Biográfia és társadalomtörténet*, Osiris Kiadó, Budapest, 2014; Uő.: *Én-azonosság az ego-dokumentumokban. Napló, önéletírás, levelezés*, *Soproni Szemle*, 2011/3., 219. p.; Aetas, 2008/3.; Z. VARGA Zoltán (szerk.): *Önéletírás, élettörténet, napló. Válogatás Philippe Lejeune írásából*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2003; *Soproni Szemle*, 2011/3., <<http://sopszem.sopron.hu/sopszem/2011-LXV-3.pdf>> (letöltve: 2016. 12. 27.); GALAMBOS Sándor – KUJBUSNÉ MECSEI Éva (szerk.): *A személyes történelem forrásai*, Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára, Nyíregyháza, 2014 (Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára Évkönyve, 20.); *Turul*, 2014/3., <<http://www.mhgt1883.hu/index.php/turul-3/2014/turul-30>> (letöltve: 2016. 12. 23.); *Hungarian Historical Review*, 2014/3., <<http://www.hunghist.org/index.php/archive/79-hhr-issue/216-volume-3-issue-1-2014>> (letöltve: 2016. 12. 30.); KATONA Csaba – KOVÁCS Eleonóra: A személyes emlékezet dokumentumai, *Turul*, 2014/2., 41–47. p.; KATONA Csaba – KOVÁCS Eleonóra: A személyes emlékezet forrásai, In: KOLLEGA TARSOLY István – KOVÁCS Eleonóra – VITEK Gábor (szerk.): *A történelem segédtudományai I. Genealógia 3.*, Tarsoly Kiadó, Budapest, 2015, 157–179. p.; BÁCSKAI Vera – FARAGÓ Tamás – GERŐ András – GRANASZTÓI György – GYÁNI Gábor: A Korall körkérdése a társadalomtörténet-írás helyzetéről, 1., *Korall*, 2001/5–6., 192. p.; LEJEUNE, Philippe: Emlékezet, dialógus, írás. Egy élettörténet története, In: Z. VARGA (szerk.): *i.m.*, 136. p. A naplók típusaira nézve alapvető munka: LEJEUNE, Philippe: *Hogyan végződnék a naplók?*, In: Z. VARGA (szerk.): *i.m.*, 210–225. p.

⁵ Erre nézve L.: SZENTI Tibor: *Vér és pezsgő. Harctéri naplók, visszaemlékezések, tábori és családi levelek az első világháborúból*, Magvető Kiadó, Budapest, 1988.

hogy ilyenkor abból indulunk ki, hogy „az élet maga egy történet, és hogy az élet egyben az individuális létezéssel kapcsolatos események együttese, amely egyszersmind történetként és a történet elbeszéléseként fogható fel”.⁶ Vagyis: „élet és történet egybecsúsztatásának problémáira a narratív identitás koncepciói próbálnak választ adni. [...] Ahogy Ricœur különbséget tesz »idem« (ugyanazonosság) és »ipse« (önmagaság) között,⁷ úgy válik láthatóvá a személyes és narratív identitás megkülönböztetése és összekapcsolódása.”⁸

A román betörés élménye magániratokban

Lássuk tehát, hogyan és miként bukkant fel a román betörés élménye különféle magániratokban. Első példánk egy idős emberé, aki a harci eseményektől távol, a Borsod vármegyei Sajószentpéteren vezette naplóját, tehát mind életkora, mind lakhelye (Miskolc és Sajószentpéter) okán távol állt a betörés tényleges eseményeitől. Lévy József (Sajószentpéter, 1825. november 18. – Miskolc, 1918. július 4.), a hosszú életű költő és műfordító, korántsem mellesleg az Akadémia tagja, „Magyarország elmúlt fél századának élő memoárja”.⁹ Lévy sajátos életpályát tudhatott maga mögött, a reformkor lelkes ifjából idővel gyakorló politikus lett. Miskolcon járt gimnáziumba, majd joghallgató volt Késmárkon, az 1848. évi pozsonyi országgyűlésen Szemere Bertalan mellett írnokoskodott és azt követően is a későbbi miniszterelnök környezetében maradt. 1852-től a református gimnáziumban Miskolcon tanított magyart és latint, majd 1860-tól szeretett vármegyéje alispánja, később főjegyzője, majd ismét alispánja lett. Utóbbi posztot 1895-tel bezárólag töltötte be. 1892-től (szülei halálának évétől) naplót vezetett *Szentpéteri üres fészek*, illetve *Fürdői naplók* címmel.

Ezekben a naplókban jelen tanulmány tárgya, az 1916. évi román betörés viszont csak érintőleg bukkan fel. Ennek a fent már említett tényen kívül, tudniillik hogy Lévy Miskolcon/Sajószentpéteren élt, oka a napló sajátos jellege is, sőt a naplóírói kedv ekkor már mind erősebb hanyatlásáról sem szabad elfeledkezni: erre látszanak utalni a mindinkább rövidülő bejegyzések. Ahogy arra a naplót kiadó Porkoláb Tibor is rámutatott, Lévy eleve idős korában fogott bele naplója írásába. Ebbéli tevékenységét pedig ő maga

⁶ BOURDIEU, Pierre: Az életrajzi illúzió, In: Uő.: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2002, 68. p.

⁷ RICŒUR, Paul: A narratív azonosság, In: LÁSZLÓ János – THOMKA Beáta (szerk.): *Narratívák*, 5. *Narratív pszichológia*, Kijarat Kiadó, Budapest, 2001, 15. p.

⁸ KÖVÉR: *Én-azonosság...*, 221. p.

⁹ KRÚDY GYULA: A magános ember naplója, In: Uő.: *Irodalmi kalendárium* (Krúdy Gyula Művei 20.), Szépirodalmi Kiadó, Budapest, 1989, 109. p.

is úgy aposztrofálta, hogy érték nélküli pepecselés, szórakozás, babrálgatás.¹⁰ Túl azon, hogy feljegyezte kora számára legfontosabb eseményeit, erős hangsúlyt kapott a visszatekintés, elsősorban az általa kiemelkedően tisztelt, de többnyire már halott kortársai emlékének gondos ápolása (így például az elsősorban csak Borsodban, szűkebb pátriájában népszerű Szemerée), bár kétségtávol nagyon határozottan jelenik meg időnként Lévay politikai nézete is, csakúgy, mint az irodalom, valamint a mindennapok apró-cseprő dolgai. A román betörés mindezek között alig érhető tetten a naplóban, akkor is csak áttételesen. Lévay szűk egy hónappal később, 1916. szeptember 13-án rögzítette az alábbiakat: „A megélhetés napról napra nehezebb. Egyes élelmiszereket pénzért sem kaphatni. Az erdélyi román betörés, az erdélyiek menekülése nagy-mértékben igénybe veszi az áldozatkészséget.”¹¹ Mindezt ráadásul úgy, hogy előtte házvezetőnőjéről, illetve az almatermés ellopásáról értekezett: „Tegnap költözött be hozzám Szentpéterről az új házgondozó Nahóczky Mihályné Jerabek Mária, aki ott sok évig volt házam lakója és kertem felügyelője. Sok jó tulajdonát ismertem meg. Remélem, itt is meg fogok vele elégedni, legalább nem háborítja nálam a csendet, a békés nyugalmat, melyet az eltávozott előbbi házgondozó kíméletlenül és hálátlanul mindig zavart, és gonosz természete miatt megőrizni soha nem tudott, nem akart. Almatermésemet is betakarította tegnap Nahóczkyné. Elég sok, bár nagy részét a kertből régebben ellopták. Juttattam belőle minden rokonnak és közel ismerősnek, magamnak is annyi maradt, hogyha el nem rohad, egész télen sem bírom elfogyasztani.”¹²

Látnivaló tehát, hogy Lévay a betörésről azzal egy időben nem emlékezett meg, amikor pedig visszautalt rá, akkor is inkább a saját környezetét közvetlenül érintő hatása, az ellátási nehézségek révén tartotta fontosnak említeni. Sőt utána még arról írt, hogy „Búcsúkölteményt írtam arról az elkorhadt, öreg szilfáról, mely szentpéteri kertemben szomorkodik”.¹³ Hogy mennyire igaz, hogy inkább csak a közvetlen környezetét érintő hatásokra figyelmeztet, azt mutatja naplójának azon másik szakasza, ahol még egyszer visszautalt közvetlenül a háború, közvetve talán épp a román betörés következményeire, már jóval később, 1916. november 17-én: „A megélhetés körülményei a legfélelmetesebb fokozódást mutatják. Egyes szükséges élelmiszerek már most is pénzért sem kaphatóak. Kormányi és hatósági intézkedések

¹⁰ PORKOLÁB Tibor: Lévay József naplójáról, In: Uő. (szerk.): *Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója. I. kötet (1892–1907)*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum – Miskolci Egyetem Textológiai Műhelye, Miskolc, 2001.

¹¹ PORKOLÁB Tibor (szerk.): *Szentpéteri üres fészek. Lévay József naplója. II. kötet (1908–1917)*, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum – Miskolci Egyetem Textológiai Műhelye, Miskolc, 2001, 371. p.

¹² Uo.

¹³ Uo., 372. p.

nem bírnak segíteni a háború okozta fojtogató bajokon.”¹⁴ Vagyis ismét csak az ellátás nehézségeit róttá fel, más aspektusból láthatóan nem érintette meg a téma. Mindez pedig egy általános, mondhatni talán pacifista következtetés levonására ösztönözte, humanista, nem pedig nacionalista megközelítésben: „A háborús hatalmak országai mind így nyomorognak. Messze van-e még a végkimerülés? S melyik hatalomnál lép az fel legelőször? Tehát azt fogja legyőzni nem a fegyver, hanem az ínség, az éhség.”¹⁵

Mindez pedig az olvasót óvatosságra és fokozott forráskritikára inti: Lévy naplója iskolapéldája azon tényezőnek, hogy mennyire szubjektív műfajjal van dolgunk. Hiszen ha csak ezen napló alapján tekintene bárki az erdélyi román betörésre, azt periférikus eseménynek gondolhatná, ami nyilvánvalóan megalapozatlan gondolat. Épp csak Lévy világát kevésbé érintették meg a viszonylag távoli történések, gondolatisága nem ebbe az irányba volt nyitott.

Egészen más helyzetben róttá sorait a háború alatt a Lévy-nál jóval fiatalabb, s neve alapján vélhetően román eredetű családból származó Szojka Kornél (Mindszent, 1889. augusztus 3. – Szentés, 1978. augusztus 21.).¹⁶ Szojka édesapja a Pallaviciniek intézője volt, ő maga pedig a híres nagyenyedi református gimnázium elvégzését követően egyetemre járt, jogi doktor lett. 1913. október 1-jén Szegedre, az ottani 46. sz. gyalogezredhez vonult be, eredetileg egyéves önkéntesi szolgálatra, ám mielőtt ez lejárt volna, kitört a háború. Szojka végig a fronton szolgált, eközben szép előmenetelt tanúsított: káplárból főhadnagy lett.¹⁷ A háború után a pénzügyminisztériumban kapott állást, de 1945 után elveszítette munkáját. Frigyes nevű fia Kanadába vándorolt ki, őt látogatta meg 1962-ben, ahol egykori naplói alapján megírta emlékiratait. Szentesen halt meg 1978-ban. Az általa keletkeztetett dokumentum tehát hibrid műfaj: az azonnali reflexiók alapján keletkezett naplót megszűrve alakította át idővel emlékirattá, ami nyilván éppúgy járt tudatos, mint az emlékezet torzulásából, illetve a felejtésből fakadó módosulással. Arra nézve, hogy a Nagy Háború mennyire játszott fontos szerepet az életében, illetve emlékezetében, Pintér Tamás mutatott rá: „Az első

¹⁴ Uo., 375. p.

¹⁵ Uo.

¹⁶ A Nagy Háború Alapítvány a Nagy Háború Blogon kiemelkedő forráspublikációs tevékenységet folytat, amelyet immár nyomtatott kiadványok is követnek: *A pokol tornácán Imre Gábor kadét doberdói naplója*, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016; *Mesék a Nagy Háborúból. Kovács György harctéri naplója*, Nagy Háború Kutatásáért Közhasznú Alapítvány, Budapest, 2016. A Szojka-féle napló nyilvánosság elé kerüléséért az azt birtokló Kedvessy Tamást (Szojka Kornél unokáját) illeti köszönet.

¹⁷ Az alakulat történetére nézve L.: HIRN László: *A negyvenhatosok fegyverben*, Dél-magyarország Hírlap- és Nyomdavidallalat Rt., Szeged, 1933.

világháború évei 48 oldalt jelentenek a 154 oldalnyi emlékiratból, ami a teljes tartalom 31,16%-át jelenti. Dr. Szojka Kornél 89 évet élt. Ebből a háború számára 5 évet jelentett, megélt éveinek 5,62%-át. Ha figyelembe vesszük, hogy a visszaemlékezését 1962-ben, 73 éves korában írta, ez az arány akkor is csak 6,85%. Az első világháború életére és emlékezetére gyakorolt hatását mi sem bizonyítja jobban, mint hogy az írás születéséig megtett életútjának ez a kevesebb mint 7%-ot jelentő szakasza az emlékiratának közel egyharmadát teszi ki.”¹⁸

Nem kétséges hát, hogy a háború meghatározó élményt jelentett Szojka számára, aki 1918 őszétől a román fronton harcolt. A román hadba lépéskor még nem ott teljesített szolgálatot, bár a hadüzenet és a támadás híre mégis majdnem ott érte: „Ezen a tavaszon küldöttek hatunkat haza pihenőre, olyan tiszteket a káderünkhöz, akik egyfolytában legtöbb ideje kint voltak a harctéren. A káderünk akkor már Brassóban székel. De a káderhiénák nem szíveltek odahaza sokáig bennünket, frontkutyákat. Így aztán be is osztottak bennünket azonnal az éppen akkor menetre kész menetszázadba, a XXI-ik menetszázadba, illetve menetzászlóaljba, melynek parancsnoka Nováky Árpád őrnagy volt. Brassóban tehát alig töltöttünk két hónapot és még az oláh hadüzenet, 1916. augusztus 27-e előtt indultunk újra vissza Erdélyen keresztül Tövis, Arad, Szeged, Baja, Bátaszék, Dombóvár, Nagykanizsa, Murakeresztúr, Pragerhof, Marburg, Klagenfurton keresztül Wocheiner Feistritzbe.”¹⁹

Nyilván hangsúlyosabb szerepet kapott volna a román hadüzenet, ha Brassóban éri őt, ez azonban nem így volt. A román viszonyokról sajátos tapasztalatot árul viszont el a háború negyedik évében, amikor öccsének is be kellett vonulnia. Szojka ekkor Erdélybe, Gyulafehérvárra ment, ahol különleges viszonyok között tett szert szállásra „Ebben az évben, mint érettségizett diáknak be kellett vonulnia Feri öcsémnek is Gyulafehérvárra az egyéves önkéntesi katonai évét leszolgálni. Itt egy román érzésű mérnök, Stoicának hívták, házában vettem ki magamnak egy szobát bérbe, ahol Feri öcsémmel kettesben laktunk mindaddig, míg őt a menetszázadba be nem osztották és a harctérre el nem indították. Én maradtam továbbra is Gyulafehérváron és felköltöztem a várba, a tiszti épületbe, hol a lakásnélküli tisztek kaphattak szállást. A kaszárnyánk is itt volt a káderkommandóval, melynek parancsno-

¹⁸ PINTÉR Tamás: „Extra ruhát csináltasson nekem.” Részletek Dr. Szojka Kornél emlékirataiból, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2013/12/17/_edesanyam_kedves_anyam_arra_kerem_szeppen_extra_ruhat_extra_ruhat_csinaltasson_nekem> (letöltve: 2016. 12. 22.).

¹⁹ PINTÉR Tamás: „Vittük a századunkban magunkkal hozott szegedi cigányprímást...” Részletek Dr. Szojka Kornél emlékirataiból, 16. rész, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2014/03/31/_vittuk_a_szazadunkban_magunkkal_hozott_szegedi_ciganyprimast> (letöltve: 2016. 12. 23.).

ka akkor egy cseh származású őrnagy volt.”²⁰ Vagyis Szojka minden további nélkül szobát bérelt egy román mérnöktől, ráadásul egy olyantól, aki a magyar katonatiszt előtt sem titkolta, hogy nemzeti érzése a másik féllel szimpatizál. Az eltérő nemzeti identitás azonban nem volt akadály a rövid ideig tartó sajátos üzleti együttműködésnek. A nemzetköziség, ahogy a Monarchiában megszokott volt, itt is tetten érhető volt, konfliktus nélkül. Legalább az derül ki az emlékezésből, hogy a helyzet ekkor még nem feszült pattanásig Gyulafehérváron.

Vágovits Gyulát (Érsekújvár, 1895. szeptember 16. – Érsekújvár, 1986) visszaemlékezése már kicsivel részletesebben szól a román hadbalépésről, amit érthetővé tesz az, hogy őt közvetlenül érintette a román frontszolgálat, igaz, csak hónapokkal később. Vágovits Érsekújváron járt gimnáziumba, majd ideiglenes díjnokként dolgozott a járási főszolgabírói hivatalban. 1915 elején önként jelentkezett katonai szolgálatra, ekkor a Nyitráról Érsekújvárra vezényelt magyar királyi 4. honvéd tábori ágyús ezredhez vonult be. 1915 őszén menet alakulata az orosz frontra került, ezt követően 33 hónapos megszakítás nélküli frontszolgálat várt rá, az orosz után a román fronton, miközben a ranglétrán is emelkedett, végül szakaszvezető lett. 1918 tavaszán betegsége miatt került haza. A háborút követően az érsekújvári városi hivatal alkalmazottja lett nyugdíjazásáig. Helytörténeti munkássága is említésre méltó, többkötetes kéziratot hagyott maga után szülővárosa történetéről.²¹ A részletekre is kitérő, apró rezdülésekre fogékony, a szerző magánélete helyett sokkal inkább a környezetre, történésekre figyelő forrás nagy értéke például a gyergyói, csíki falvak háborús mindennapjainak, sőt erkölcsi normáinak leírása, mindezt úgy, hogy a romantikus pátoz távol állt tőle. E helyt azonban nincs mód mindezekre kitérni, arra viszont igen, hogy láthassuk, miként jegyezte fel a román háborúba lépést, amely Vágovich személyes sorsát is befolyásoló tényező lett. Az erre vonatkozó szöveg rövid összegzés, amely tényyszerűen sorolja fel az eseményeket: „1916. augusztus 27-én Románia a központi hatalmaknak hadat üzent és a hadsereg egységei szeptember 20-án a Maros vonaláig jutottak előre, mert a hadüzenet olyan váratlanul jött, hogy a hadvezetőségnek az első napokban úgyszólván alig állt olyan reguláris hadseregrész rendelkezésére, hogy a már jóval előre felkészült és jól felszerelt román hadseregnek ellen tudtak volna állni. Időközben megérkezett a 9. német

²⁰ PINTÉR Tamás: „Ők is fúrtak, a mieink is fúrtak...” Részletek Dr. Szojka Kornél emlékirataiból, 18. rész, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2014/04/14/_ok_is_furtak_a_mieink_is_furtak> (letöltve: 2016. 12. 21.).

²¹ PINTÉR Tamás: *Vágovits Gyula harctéri visszaemlékezése*, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2016/03/21/parasztfigura_a_sakktablan> (letöltve: 2016. 12. 19.). A közzétételért Pavol Rusnák történész-muzeológust, az érsekújvári Thain János Múzeum munkatársát, valamint Vágovits Gyula lányát, Hoffmann Líviát illeti köszönet.

hadsereg (Falkenhayn), amelyet hátul és oldalt az osztrák–magyar hadsereg fedezett, a románokra Nagyszebennél az Apáca erdőben, Brassóban súlyos vereséget mért. A románok azután visszavonultak egészen az országhatárig.”²² Mivel Vágovitsék csak október 18-án, tehát majd két hónappal később érkeztek meg a román frontra, nevezetesen Szászrégenbe, a leírás innentől válik részletesebbé, amelyet nem áll módunkban itt elemezni.

A román hadbalépéssel viszont, helyzetéből fakadóan, részletekbe menően foglalkozott Kókay László (Szeged, 1897 – Budapest, 1972). Ő Szegeden született, az első világháború kitörésekor az ottani piarista gimnáziumban tanult. 1915 tavaszán, az érettségi vizsga letétele előtt önkéntesnek jelentkezett. Júniusban a szegedi háziezreddel Brassóba ment, ahol a kiképzőhelye volt az ezrednek, majd innen Nagyszebenbe, a tisztiiskolára került. 1915 végén a 46. számú ezredhez, a Doberdó-fennsíkra vezényelték. Egészen a háború végéig katonai szolgálatot teljesített. A háború után Szeged város számvevőségén dolgozott, 1921-ben vitézzé avatták, majd a második világháború idején, 1939-től kisebb megszakításokkal, majd 1941 áprilisától folyamatosan katonai szolgálatot teljesített a szegedi V. hadtestparancsnokságnál. 1945-ben orosz hadifogságba esett. Egy év múlva hazatért, majd nyugdíjazták, 1951-ben kitelepítették. 1972-ben hunyt el Budapesten. Kókay a harctéri élményeiről kis noteszekbe írta feljegyzéseit, továbbá megőrzött számos írott és képes háborús dokumentumot is. Ezeket a feljegyzéseit 1919-ben és 1920-ban keménytáblás füzetekbe másolta, így állt össze a frontnapló. Írására rányomja bélyegét a közös hadsereg tiszti kiképzésének hivatalos nyelvéből származó szakzsargon, illetve a katonai szleng. Az alábbiakban – megszakításokkal – hosszabb részletet közlök a naplóból, kifejezetten a román hadüzenet idejéből. A leírás érzékletesen tükrözi az általános feszültséget, a katonák bizonytalanságát, a nem meglepetésként, a semmiből jövő, de hadüzenet híján mégis kétségekkel kezelt román támadás hírének hatását. Léven a napló eredeti szövegét másolta át a szerző (bár némi változtatást természetesen sosem zárhatunk ki), ez a *legfrissebb*, *legéletyszerűbb*, *legelevenebb* szöveg az eddigiek közül. Az élményszerűséget fokozza, hogy a román betörés híre Brassóban érte a szerzőt, így rögtön testközelből, azonnal találkozott az új fronttal, nem pedig a hírek érkeztek meg hozzá kisebb vagy nagyobb késéssel.²³

²² PINTÉR Tamás: *Irány a román front: a Tölgyesi-szoros és Hollósarka. Vágovits Gyula harctéri visszaemlékezése. 14. rész*, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2016/06/20/irany_a_roman_front_a_tolgyesi-szoros_es_hollosarka> (letöltve: 2016. 12. 19.).

²³ PINTÉR Tamás: *Kókay László szegedi önkéntes doberdói naplója*, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2015/07/19/kokay_laszlo_szegedi_onkentes_doberdoinaploja> (letöltve: 2016. 12. 29.). Kókay Józsefet és Kókay Ágostont illeti köszönet a publikálás engedélyezéséért. A napló részlete angol nyelven megjelenés előtt áll: KATONA, Csaba: „Poor Dago! What have you sinned against us, and what

A káderhoz [1916.] június 28-án érkeztem meg Brassóba. Bemutattam érettségi bizonyítványomat, s kértem, hogy léptessenek elő, de halogató választ kaptam, s a II. ers[at]z. komp[anie]-jhoz osztottak be, mely a tüzér kaszárnyában volt. Itt sokan verődünk össze önkéntesek, Ignjacsev, Obrát, Kardos is itt voltak. Míg a tüzér kaszárnyában voltunk, s Heinrich főhadnagy volt a parancsnokunk, kitűnő dolgunk, s szép szobánk volt. [...] Visszatérve szabadságomról, feltűnt az a komoly veszedelmet sejtető hangulat, mely Brassón uralkodott. Csapatszállítások, s különösen tüzérségi vonatok sűrűn jöttek, s nem tudtuk hová mennek, csak sejtettük, hogy a határra. Egyszer mikor a lőporraktárnál voltam őrségen, éjjel egész jól látható volt, amint a románok a Bucsecset fényszórózták, a román háború réme fenyegetőleg közeledett, s mégis káderünk s a 82-ösök színmagyar legénysége óriási gyűlölettel viseltetett egymás iránt. Véres verekedések napirenden voltak, úgyhogy 5-6 katonánál kisebb katona csoportnak nem volt tanácsos menni az utcán a másik színmagyar ezred legénységének a gyűlölete miatt. Augusztus 27-én vasárnap is, midőn kirándulást tettünk Hétfaluba mi, II. ersatzbeli önkéntesek, nem kevesebb mint 9-en indultunk el bajonettel fölfegyverkezve. A Postaréten felülve a tramwayra Bácsfaluba mentünk, hol a nagyvendéglőben pompás vajat és sört kaptunk. Majd gyalogosan indultunk visszafele. Nagy izgatottság mindenfele. Az emberek csoportokba verődve tárgyaltak az utcákon, s mutogattak egy felettük keringő repülőgépre, mely itt szokatlan látvány volt. Derestyébe érve, a Cell-féle sörgyár vendéglőjében ismét megittunk 1-1 pohár sört, s ott hallottuk azt a hírt, hogy Romániával $\frac{1}{2}$ 7 óta minden közlekedés (távírda, telefon, vasút) szünetel. Bár gyalog akartunk visszamenni Brassóba, most balsejtelemtől úzva a legelső tramwayal $\frac{1}{2}$ 8-kor visszatértünk Brassóba. A Postaréten a nyári vendéglőben megvacsoráztunk, s közben érdeklődtünk, mi újság Romániáról? Senki se tudott semmit. Ahányan voltak, annyifélét újságoltak, s 10 óra után az a hír terjedt el, hogy Románia hadat üzent. Mi, bár el lehettünk rá készülve, nem hittük ezt a hírt, annál is inkább, mert egész biztosra vettük, hogy ebben az esetben nem hagynák a katonaságot ily nyugodtan üldögelni a vendéglőkben, hanem már régen alárm volna, hiszen alig van Brassótól a határ 20 km-re. 11 órakor visszaindultunk a laktanyába, s az utcán most is verekedő bakacsoportokat látva biztosra vettük, hogy a levegőben kóválygó rémhírek alaptalanok. $\frac{3}{4}$ 12-kor beérve az új kaszárnyába a laktanya ügyeletes tiszt szoba előtt nagy csoportosulást láttunk. Odamenve érdeklődtünk a laktanya ügyeletes tisztől, Nagy tiszthelyetestől, mi újság? Azt mondta hadüzenet nincs még, ellenben a határon

Predeál előtt fegyveres összetűzés volt a románokkal, sok sebesültünk van, s nemsokára alarmunk lesz. [...] Közben megvirrad. A faszolás és öltözés mindjárt gyorsabban halad, s reggel 6 órára már mindnyájan vadonatúj ruhában vagyunk. A 4. marsch kompanie még csak nemrég kezdte el a faszolást, az 1. és 3. marsch kompanie pedig csak ebben a pillanatban haladnak be a főkapun, ők Feketehalomról jönnek. No, így nem tudom, mikor lesz kész a marschunk. Még mindig nem tudjuk, milyen a helyzet. Még mindig nem tudjuk, háború van-e már Romániával, nem is érünk rá ezen tűnődni, kérdezősködni, gyorsan, lázasan öltözünk. [...] Alighogy kiérünk a hosszú utcára, hol balra kanyarodunk, egy parasztszekér döcög velünk szembe. Rajta 2 szuronyos csendőr, s a kocsiderékben 2 összekötözött szürkeruhás, csizmás oláh katona. Hú, úgy látom kezd a helyzet komolyodni, azt hiszem, háborúba, s nem mint beszéltek, határőrségre megyünk. A nap forrón tűz alá. Risztungunk nehéz, s már erősen izzadunk. Beérkezünk az óvárosba, a Kolostor utcára. Mindenütt ijedten futkosó nép. A tramway vágányain tehervagonok, s ebbe pakolnak sokan bútort, s egyéb dolgokat. Úgy látom, menekülni akarnak. Mikor énekszóval keresztülhaladunk a Kolostor utcán, felcsillan a szemük, s mindenütt lelkesen éljeneznek bennünket. Elhagyjuk az óvárost. Már a Bolgárszer keskeny, köves főutcáján kapaszkodunk felfele a hegyekbe. A bolgárszegi oláh lakosság bezzeg nem éljenez, egy lelket se lehet látni az utcán, be vannak zárkózva.²⁴

Végezetül egy olyan forrást közlök, amely már több helyen napvilágot látott, itt mégis helye van megítélésem szerint. Ez Takács Károly Csík megyei református körlelkész levele az 1916. évi román betörés csíkszeredai eseményeiről az Erdélyi Református Egyházkerület igazgatóságához.²⁵ A Hajdúböszörményben, 1916. október 30-án kelt feljegyzés egyfelől levél, tehát olyan típusú irat, amelyet eddig nem soroltam fel a források között, ám igazából azért van jelentősége, mert egy új nézőpontot villant fel: a menekülni kényszerülő,

²⁴ PINTÉR Tamás: „Azt hiszem, háborúba megyünk...”. PintérTamás Kókay László brassói naplója a román hadba lépés idejéből, Nagy Háború Blog, <http://nagyhaboru.blog.hu/2016/08/27/_azt_hiszem_haboruba_megyunk> (letöltés: 2016. 12. 22.).

²⁵ Az irat lelőhelye: Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltára (Kolozsvár), Igazgatótanács Levéltár, I/63/1916. Oláhország rablótámadása folytán menekülni kényszerültek jelentéseiről és kapcsolatos intézkedésekről. Közreadta: FORRÓ Albert: Jelentés az 1916. évi román betörés csíkszeredai eseményeiről, *Sulinet*, <http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/kulhoni_magyarsag/2010/ro/csiki_2009_regeszet/pages/007_Forro_Albert.htm> (letöltés: 2016. 12. 31.); L. még: BUCZKÓ József: „Szállást adtunk hűségeseink, magyar véreinknek”. Székely menekültek Hajdúnánáson 1916–1918, Hajdúnánás Város Önkormányzata, Hajdúnánás, 2011 (Nánási Füzetek, 19.), 36–39. p.

a létbizonytalanságba taszított embereket.²⁶ Az eddigiek közül ez a forrás a leginkább érzelmekre ható, talán itt tapintható ki leginkább a románokkal szembeni ellenérzés is, hiszen „oláh vandalizmus”-t is emleget például. (Az oláh jelző önmagában nem dehonesztáló ebben az időben, a vandalizmussal való társítása a figyelemre méltó.) A Hajdúságban számos menekült lelt oltalomra Erdélyből: 1916. szeptember 25-ig csak Debrecenbe 2421 fő érkezett.²⁷ Hajdú vármegyében 20 ezer menekültet akartak elhelyezni, ebből 6 ezer főt Debrecenben.²⁸ A Hajdúböszörményben menedéket találó egyházférfiú levele vall az ideiglenesen otthonra lelt emberek útkereséséről, de az ezzel együtt járó teljes bizonytalanságról is.

A legkeservesebb sors itt éppen református híveinknek jutott osztályrészül, mivel azok kivétel nélkül tisztviselők, iparosok, kereskedők lévén fogattal nem rendelkeztek és így kevés kivétellel vonatra szorultak, ahova pedig egyéb pakkot nem vihetek, mert nem vették fel, csak amennyit a kezükben fel tudtak vinni; a másik része híveinknek gyalogszerrel tette meg az utat Udvarhelyig, akik még a semminél is kevesebbel, a hosszú útban kimerült, összeroncsolt, beteg testükkel tudtak csak vonatra szállni. Két napi és két éjjeli huzamos utazás után megérkeztünk Kolozsvárra; itt bevárván Étfalváról szekéren menekülő családomat, pár napi pihenés után tovább folytattuk utunkat a Csík megyeiek kijelölt helyére, Hajdú megyébe. Itt családommal Hajdúböszörményben telepedtem le, két fiamat az itteni Kálvineumban, egyet a debreceni egyetemen, egyet pedig az ottani tanítóképzésben helyezvén el. Híveink közül 50 család 143 taggal Debrecen, Hajdúböszörmény, Hajdúnánás, Hajdúdorog, Hajdúhadház és Tiszacsege községekben telepedtek le, kik nagyobbára bírósági, pénzügyi, közigazgatási tisztviselők, iparosok és kereskedők. A tisztviselők a szakmájukbeli hivatalokhoz beosztva végzik teendőjüket, az iparosok és más menekültjeink bizony abból a napi egy-egy koronából segélyből tengetik életüket, melyet a magyar állam jóvoltából élveznek. Hajdúböszörményben letelepült híveinkkel naponként érintkezem, ügyes-bajos dolgaikban eljárók, őket vigasztalom, buzdítom, gyermekeik elhelyezésénél segítségükre vagyok, istentiszteletet tartok, szóval amennyire módomban áll, minden tekintetben híveim érdekeit szolgálom. Amint már említém is, a híveink pusztán életükön kívül minden vagyonukat elvesztették; az oláh vandalizmus igen soknak porrá égette

²⁶ Csóti Csaba: Az 1916. évi román támadás menekültügyi következményei, *Regio*, 1999/3–4., 226–242. p.; Uő.: Az 1916. évi erdélyrészi háború és a Székelyföld, *Limes*, 2004/61., 51–66. p.

²⁷ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára (Debrecen), IV./b. Debrecen Város Tanácsának iratai 1914–1918, VII. d. 11.

²⁸ BUCZKÓ: *i.m.*, 46. p.

házát, kirabolta üzleteit, a véletlenül épen maradt házakból minden fel-lelhetőt elvittek, úgy hogy ha visszakerülünk Csíkszeredába, romokon és megmaradt szobáink négy falán kívül egyebet nem találunk. Égbe-kiáltó nyomorúság várakozik mireánk, amit még tetézni fog a küszöbön álló tél rettenetessége is. Isten jó Atyánk a megmondhatója, mi lesz velünk! De erős a hitünk, hogy akinek gondja van az égi madárra, aki a benne bízókat soha el nem hagyja, most is meg fogja dicsőíteni az ő népét a mi erőtlenségünkben s a mi nyomorúságunkban meg fogja mutatni az ő szabadító kegyelmét.

Összegzés

A fentiek csupán – hangsúlyozottan és mindenképp a teljesség igénye nélkül – példa gyanánt szolgálnak ahhoz, hogy lássuk, mennyi feltáratlan forrás, hányféle megközelítés várat még magára a Nagy Háború kutatása során: öt különféle helyzetben levő személyiség öt különféle meglátásaival találkozhatott (és női napló nem is volt közöttük) az olvasó. Az összességében elmondható, hogy némileg meglepő módon erőteljes nacionalista elfogultság egyik helyen sem jelenik meg, aminek oka lehet részben az események frissessége, a naplók/émlékiratok írójának nézőpontja, de főleg az 1945 után szerkesztett visszaemlékezések esetében az is, hogy megfontolták, mit írnak le és milyen hangvétellel. Számolni kell azzal is, hogy a világháború idején még korántsem volt annyira általánosan elterjedt az Erdélyt és a Partiumot megkapó Romániával szembeni magyar ellenszenv, mint a Trianont követő időkben.

Végezetül még egy szempontra hívom fel a naplók és visszaemlékezések kapcsán a figyelmet. Ez pedig az a sajátos lehetőség, amely ezen iratokban rejlik a Nagy Háborúban történtek jelentőségének minél szélesebb rétegek előtti megismertetése, így akár az alsó- és középfokú oktatás során is. A nagy léptékű megközelítés helyett ugyanis e források révén lehet eredményesebben közel vinni adott korszak problémáinak megértését a ma emberéhez.

Ha például a háború pusztításáról beszélünk, a számok sokszor elfedik az emberi tragédiákat. Mindannyian ismerjük azt a jelenséget, amikor valaki rezzenéstelen arccal, anélkül, hogy látszólag megérintené a hallottak súlya, hallgatja a televízió előtt ülve, hogy egy-egy természeti katasztrófának, mérényletnek stb. hány halálos áldozata van. Sőt az is megeshet, hogy ugyanaz, akit nem rendít meg az előző hír, fél órával később egy brazil/mexikói stb. szappanopera egyik szereplőjét őszinte szívvel siratja keserves sorsa miatt.

Miből fakad ez a látszólag érthetetlen jelenség? Abból, hogy a fiktív figurának arca, hangja, személyisége van, érzései vannak, amikhez óhatatlanul kötődni kezd a néző. Ugyanez történik akkor, ha valakit a saját maga által papírra vetett sorok révén vélünk megismerni. Ha tehát egy-egy konkrét

személy élményein keresztül látjuk/láttatjuk a háborút, számsorok, hadoszlopok, seregek helyett egyének, személyiségek bukkannak fel, érzelmekkel, indulatokkal stb. Így válik igazán érthetővé, emberközelivé a háború minden borzalma. Egy-egy személy történetét, életét (családját, lakóhelyét, munkáját stb.) ismerhetjük meg a magániratok révén, és ezen életutak megtörését is be lehet mutatni. A nagy léptékű narratívák *névtelen* szereplői ilyen módon ismét perszonalizálódnak, nevük, arcuk, egyéni sorsuk lesz, kvázi visszanyerik identitásukat, személyiségüket. Márpedig egy-egy konkrét személlyel, akinek ismerjük külsejét, szokásait, könnyebb azonosulni, és így egyszerűbb megérteni az adott kort, a háború hétköznapijait is – fronton és hátszágban egyaránt.

Egyúttal pedig háttérbe szorulhat az általánosító megközelítés (*az ellenség, a sereg, a románok, a magyarok* stb.). A nacionalista érzelmekre ható, leegyszerűsítő, egyoldalú és egymással szükségszerűen szemben álló, csak nemzeti értelmezési keretek között történetet író, párhuzamos, egymásra nem reflektáló narratívák helyett így kaphat teret a közös történelem többféle, párbeszédre, kritikára és empátiára egyaránt építő megközelítése.